

Şair ve Hekim Aḥmedî'nin *Tervihü'l-Ervâh* adlı manzum eserinde "geriatri" üzerine bir bölüm

A chapter on "geriatrics" in *Tarwih al-Arwah*, the poetical work by poet and physician Ahmadi

Ahmet Aciduman

¹ Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

Amaç: Aḥmedî'nin *Tervihü'l-Ervâh* adlı manzum tıbbi eserinin "geriatri" ile ilgili bölümünün incelenmesi ve elde edilen bilgilerin Türk tıp tarihi içindeki yeri ve öneminin belirlenmesi.

Gereç ve Yöntem: *Tervihü'l-Ervâh*'ın Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No: 3595'de yer alan nüshasının Ankara Milli Kütüphane'de bulunan 06 Mf 1994 A 653 numaralı mikrofilmli incelenmiş; ilgili bölümün çevriyazısı yapılmıştır. Elde edilen bilgiler, erken dönem Türk tıp tarihi literatüründe yer alan eserlerdeki bilgilerle karşılaştırılmıştır.

Bulgular: *Tervihü'l-Ervâh*'ın ikinci fenninin "sağlığın korunması" başlıklı birinci babının on birinci makalesi "yaşlıların tedbiri" üzerinedir. Burada yaşlıların beslenmesi ve tedavileri için önerilerde bulunulmuştur.

Sonuç: Aḥmedî'nin *Tervihü'l-Ervâh*'ta "geriatri" üzerine verdiği bilgilerin dönemin tıp kitaplarında yazılanlarla benzerlik gösterdiği ve döneminin humoral patoloji anlayışına dayanan tıp uygulamaları ile uyumlu olduğunu ve manzum biçimiyle *Tervihü'l-Ervâh*'in belki de tıbbin öğrenimi sürecini kolaylaştırmış olduğunu söylemek olanaklı görünmektedir.

Anahtar Sözcükler: **Şair ve Hekim Ahmedi, Tervihü'l-Ervah, Geriatri, Tıp Tarihi**

Objective: To examine the chapter regarding "geriatrics" in *Tarwih al-Arwah*, the poetical medical work by Ahmadi and to determine the place and the importance of the obtained knowledge in the history of Turkish medicine.

Material and Method: A microfilm of *Tarwih al-Arwah* No. 06 Mf 1994 A 653, which is available in the Ankara National Library and was copied from the Süleymaniye Manuscript Library, Ayasofya Collection, No. 3595, was examined and related chapter was transliterated and the obtained knowledge was compared to the knowledge present in the history of Turkish medicine literature.

Results: The 11th article of the 1st section, entitled "hygiene", of the 2nd fen of *Tarwih al-Arwah* is on "geriatrics." Nutrition and treatment suggestions for elderly people were given in this chapter.

Conclusion: It is possible to say that the knowledge on "geriatrics" given by Ahmadi in *Tarwih al-Arwah* was similar to ones in medical books and was harmonious with medical applications based on humoral theory of his era; and because of its poetic style, *Tarwih al-Arwah* might facilitate the learning process of medicine.

Key Words: **Poet and Physician Ahmadi, Tarwih al-Arwah, Geriatrics, History of Medicine**

Asıl adı Tâcu'd-dîn İbrâhîm b. Hızır olan Aḥmedî XIV. yüzyılda Anadolu'da yetişmiş ünlü şairlerden birisidir (1,2). Aḥmedî'nin ilk eğitimini Anadolu'da aldıktan sonra Mısır'a giderek eğitimine devam ettiği ve burada Hacı Paşa ve Molla Fenârî ile arkadaşlık ettiği bilinmektedir (2). Aḥmedî Anadolu'ya döndükten sonra Aydınogulları, Germiyanogulları ve Osmanogulları'nın hizmetine girmişti (3). 1402 yılındaki Ankara Savaşı'ndan sonra Timurlenk tarafından taltif edilen Aḥmedî, daha sonra Yıldırım Bâyezîd'in oğullarından Süleymân Çelebi'ye bağlanmış Süleymân

Çelebi'nin 1411 yılında vefatından sonra Sultan Çelebi Meḥmed I'in hizmetine girmiş ve 1413 yılında Amasya'da vefat etmiştir (1,3,4).

Şehsuvaroğlu Aḥmedî üzerine yaptığı önemli çalışmasında, Aḥmedî'nin tıbbi kişiliğinin oluşmasında Hacı Paşa'nın katkısı olabileceğini söylemiş; *Tervihü'l-Ervâh*'ı yazarken *Enmüzeç*, *Mucez* ve *Havi* gibi döneminin klasik kitaplarından yararlandığını bildirmiş; ama Aḥmedî'nin pratik tıp yapıp yapmadığı konusunda kesin bir şey bilinmediğini de eklemiştir (5).

Geliş tarihi : 05.01.2016 • Kabul tarihi: 02.05.2016

İletişim

Prof. Dr. Ahmet Aciduman

Tel: 0 312 595 81 02

E-posta: aciduman@medicine.ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı
Morfoloji Binası 2. Kat Sıhhiye / Ankara

Ahmedî'nin tıpla ilgili didaktik bir mesnevi olan *Tervihü'l-Ervâh* adlı eserinden başka, *Divân*, *İskendernâme*, *Cemşid u Hurşid*, *Mirkatü'l-Edeb Bedâyi'u's-Sibr fi Şanâyi'i's-Şi'r ve Mizânü'l-Edeb* adlı eserleri bulunmaktadır (1,3-7).

Tervihü'l-Ervâh

Yazılış tarihi kesin olarak bilinmeyen ve ön-sözünde kimin adına yazıldığı belli olmayan *Tervihü'l-Ervâh*'in Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Emir Süleymân Çelebi'nin Bursa'da saltanat sürdüğü 1403-1410 yılları arasında onun emriyle ve onun adına yazılmış olduğu kabul edilmektedir (1,3,5-7). Emir Süleymân'ın ölümünden sonra bazı eklerle Çelebi Sultan Mehmed'e de sunulan *Tervihü'l-Ervâh*, "mefâilün mefâilün faülün" vezninde kaleme alınmıştır (1,3,5,6). Şehsuvaroğlu Ahmedî ve eserleri üzerine yaptığı çalışmasında, *Tervihü'l-Ervâh*'in Topkapı Sarayı, Revan Odası, No: 1681'de bulunan nüshasına dayanarak, 10100 beyitten oluşan eserin, dokuz ayda bitirildiğini bildirmektedir (5).

Eser iki ciltten oluşmaktadır. Eserin birinci cildinde önce tıbbın kuramsal kısmı ele alınmış, evreni oluşturan dört unsur ile insandaki dört hılt anlatıldıktan sonra, sırasıyla anatomi, hava, yiyecek ve içecekler, uyku, hareket, istirahat hakkında açıklamalarda bulunulmuş; tıbbın pratik kısmında ise sağlığın korunması, basit ve kompozite ilaçlar, terkipler ele alınmıştır. İkinci ciltte ise baştan aşağı bütün organlarda ortaya çıkan hastalıkların semptom ve tedavileri, beden dışında görülen hastalıkların tedavileri, zehirli maddelerin tedavileri bildirilmiş; eserin niteliklerinden bahsedildikten sonra hükümdar methedilerek eser bitirilmiştir (5,8). Ahmedî eserin sonunda, *Tervihü'l-Ervâh*'ı oluştururken *Enmüzeç / Unmüzeç*, *Müzeç* ve *Havî* gibi tıp kitaplarından yararlandığını okuyucuya haber vermektedir (5,9). Bunlar da büyük olasılıkla Seyyid İsmâ'il Cürçânî'nin *Muhtasar-ı (Enmüzeç/Unmüzeç-i) Zahîre-i H'arezmişâhi*, İbnü'n-Nefîs'in *el-Müzeç fi't-Tıbb* ve Necmü'd-dîn Maḥmûd b.eş-Şeyḥ

Sâimî'd-dîn İlyâs eş-Şirâzî'nin *el-Havî fi 'İlmi't-Tedavî* adlı eserleridir (9).

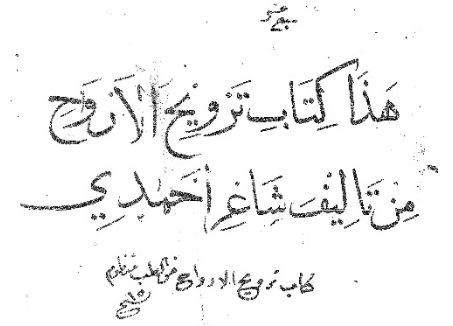
Tervihü'l-Ervâh'in sağlığın korunması üzerine olan bölümünde havanın, yiyecek ve içeceğin, hareket ve hareketsizliğin, uyku ve uykusuzluğun, hamamın, cinsel ilişkinin, mevsimlerin, yolcuların ve çocukların tedbirinin yanı sıra yaşlıların tedbiri üzerine de bir başlık açıldığı görülmektedir (5,9). *Tervihü'l-Ervâh*'da yer alan "yaşlıların tedbiri üzerine" başlıklı bölümün incelenmesi ve elde edilen bilgilerin literatürde yer alan bilgilerle karşılaştırılarak, bu bilgilerin Türk tıp tarihi içindeki yerinin ve öneminin belirlenmesi bu yazının amacını oluşturmaktadır.

Gereç ve Yöntem

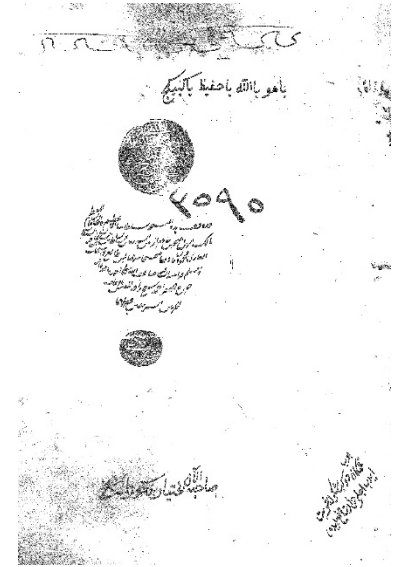
Şehsuvaroğlu'nun *Tervihü'l-Ervâh*'in fihristini de verdiği çalışmasında, eserin tıbbın pratik kısmıyla ilgili ikinci fenninin (el-fennü's-sânî fi cüz'î'l-'amelî) sağlığın korunmasıyla ilgili birinci babının (el-bâbu'l-evvel fi hıfz'i's-şihhat) on birinci makalesinde yaşlıların tedbirinin (el-maḳaletu'l-hâdiyyet-i 'aşere fi tedbiri's-şuyûh) ele alındığı saptanmıştır (5). Sonra, *Tervihü'l-Ervâh*'in Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No. 3595'de yer alan nüshasının (Şekil 1 ve 2) Ankara Milli Kütüphanede bulunan 06 Mf 1994 A 653 numaralı mikrofilm (Şekil 3) incelenmiş ve ilgili bölümün çeviri yazısı yapılmıştır (Şekil 4) (10). Elde edilen bu bilgiler, bulgular kısmında verilerek, erken dönem Türk tıp tarihi literatüründe yer alan eserlerdeki bilgilerle karşılaştırılmıştır.

Bulgular

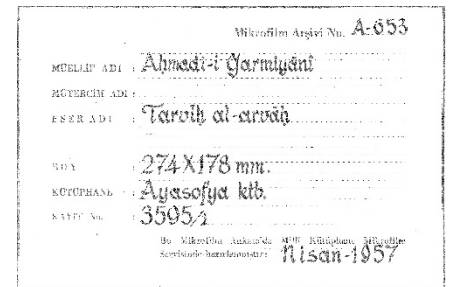
Ahmedî yaşlıların tedbiri hakkında yazdığı bölümde önce beslenme konusunu ele almakta, yaşlıların kuvvetli bir şekilde beslenmeleri için gıdalarının kuvvetli olması, ama buna karşın ağırlık yapmaması ve bedenlerine yorgunluk vermesi gerektiğini vurgulamaktadır (10).

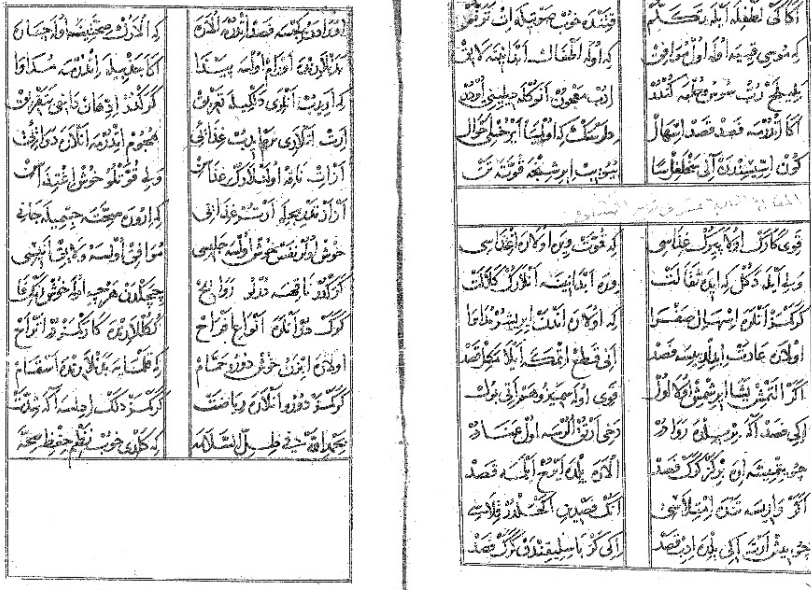
Şekil 1: *Tervihü'l-Ervâh*'in isminin ve yazarının yazılı olduğu sayfa. "Hâzâ Kitâb-ı Tervih el-Ervâhi min te'İffe Şâ'ir Ahmedî" yazısından sonra "Kitâb-ı Tervih el-Ervâhi min et-Tıbb-i Manzûm" ve "Nesh 15" satırları okunmaktadır. "Nesh 15" ibaresi eserin yazı biçiminin nesih olduğunu ve her sayfasında 15 satır bulunduğunu bildirmektedir (10).

Şekil 2: *Tervihü'l-Ervâh*'in Ayasofya Koleksiyonu, No. 3595'de kayıtlı olduğunu gösteren sayfa (10).

Şekil 3: *Tervihü'l-Ervâh*'in Ayasofya Koleksiyonu, No. 3595'de bulunan nüshasının Ankara Milli Kütüphanede bulunan 06 Mf 1994 A 653 numaralı mikrofilminin kaydını gösteren sayfa (10).

El-maḳaletu'l-ḥādiyyet-i 'aşere fi tedbiri'ş-şuyūḫ

Kavî gerek ola pîrûn ğızâsı Ki ḳuvvet vire olara iğzâsı	Oradan gicse faşd itdürme olara Ki olaruñ şihḫatına ola çäre
Veli eyle degül ki ide şaḳâlet Vire ebdânına anlaruñ kelâlet	Bedenlerinde evrâm olsa peyżâ Aña cezb-ile itdürme müdâvâ
Gerekmez anlara ishâli şafrâ Ki olara andan irişür müdâvâ	Ki arıdub anları delk-ile ta'riḳ Gerekdür iddihân daḫı be-tefriḳ
Olara 'adet idilir-ise faşd Anı ḳaṭ' itmege eyle megil ḳaşd	Erit anları nerm idüb ğızây'ı Hücûm itdürme anlara devâ'ı
Eger altmış yaşı irişmiş ola ol Kavî ola semiz vü hem eti bol	Az it nâḳih olanlaruñ ğızâsın Veli ḳuvvetlü ḥöş iğtizâsın
İki faşd aña bir yılda revâdur Daḫı artuḳ olursa ol 'anâdur	Az az tedricle artur ğızâyı Ki irüre şihḫata cism-ile cânı
Çü yitmişe ire bir kez gerek faşd Olara yılda ayrıḫ eyleme ḳaşd	Ḥöş olur nefis ḥöş olsa celisi Muvâfıḳ olsa ve lâyıḳ enisi
Eger var-ısa tende imtilâsı Anuñ faşdın ekḫaldür ḳılâsı	Gerekdür nâḳihe dürlü revâyiḫ Çiçekden herçi ola ḥöş rengi fayiḫ
Çü biş arta iki yılda idüb ḳaşd İki kez bâsilikından gerek faşd [149]	Gerekdür anlara envâ'ı efrâḫ Gönüllerinde gerekmezdür etrâḫ
	Olara ibzen ḥöşdur vü ḫammâm Ki ḳalmaya bedenlerinde esḳâm
	Gerekmez durur anlara rişâzet Gerekmez delk idile aña şiddet
	Bi-ḫamdillah fi zıllı's-selâme Ki geldi ḫüb nazmı ḫıfzı şihḫa [150]

Şekil 4. Tervîḫü'l-Ervâḫ'ın "yaşlıların tedbiri üzerine" olan bölümünün yer aldığı sayfalar ve çeviri yazısı (10).

Yaşlılar için safranın isheline gerek olmadığı, buradan onlara tedavi eriştiği bildirilmektedir. Eğer yaşlılardan kan almak istenirse, altmış yaşına gelmiş, kuvvetli, yağlı ve eti de bol olan bir kişi ise yılda iki kez damardan kan alınmasının uygun olduğu, daha fazla alınacak olursa, güçlük olacağı; kişi yetmiş yaşına ulaştığında ise yılda bir kez kan almanın uygun olacağı, bundan başka bir girişim yapılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Eğer vücutta dolgunluk varsa, ekhâl damarından [v. mediana] kan alınmasının uygun olduğu, yetmiş beş yaşına ulaştığında kan almasının iki yılda bir yapılması ve iki kez başlık damarından [v. basilica] kan alınması gerektiği; o yaşı da geçtikten sonra yaşlılardan kan alınmaması gerektiği verilen bilgiler arasındadır (10).

Yaşlıların vücudunda şişler ortaya çıktığında, çekici ilaçlarla tedavi ettirmek gerektiği; onları ovup terleterek temizlemenin yanı sıra yağlamanın gerekli olduğu; gıdalarını yumuşatarak yaşlıları temizlemenin, onlara ilaç hücum ettirmekten daha uygun olacağı bildirilmektedir (10).

Nekahet döneminde olanların gıdasının az, fakat beslenmesinin kuvvetli olması; vücudunun ve ruhunun sıhate erişmesi için gıdasının azar azar, dereceli olarak artırılması gerektiği açıklamasından sonra, dostunun iyi, arkadaşının yaraşır ve uygun olmasıyla ruhunun da iyi olacağı bilgisi verilmektedir. Nekahette olanlara çeşitli kokuların gerektiği, çiçeklerden rengi, kokusu hoş olan herhangi birisinin olacağı söylendikten sonra; onlara çeşitli sevinçler gerekirken, gönüllerinde tasa olmaması gerektiği de vurgulanmaktadır (10).

Bedenlerinde hastalık kalmaması için banyonun ve hamamın yaşlılara iyi geleceği bilgisinin yanı sıra egzersizin ve kuvvetli masajın onlara gerekmediği açıklaması ile bölüm sonlandırılmaktadır (10).

Tartışma

İslam Coğrafyasında tıp eserleri sıklıkla nesir biçiminde yazılmışken, nazım biçiminde kaleme alınmış eserler de bu-

lunmaktadır. Arap şiirinde recez vezninde şiir söylemek anlamına gelen *urcûze* özellikle öğretici eserlerde kullanılmış; bir taraftan özet bir bilgi oluşturulurken, diğer yandan da bu bilgilerin kolayca ezberlenmesi ve öğrencinin rahat bir şekilde yararlanması amaçlanmıştır (11). Urcûze tıbbın yanı sıra Kur'an, Arapça gramer, tarih, denizcilik, astronomi ve hatta matematik gibi konularla ilgili eserlerde kullanılmıştır (12). "İslam bilimi ve tıbbının altın çağı" olarak adlandırılan dönemin ünlü hekim ve filozoflarından İbn Sînâ (980-1037) da urcûze biçimini kullanarak eserler vermiş; bu yöntemi hem tıp (13,14), hem de mantık gibi diğer alanlarda kullanmıştır (11). İbn Sînâ *el-Kanûn fi't-Tıbb*'in özeti olan, önce Doğu sonra da çevirileri ile Batı dünyasında tıbbi bilginin öğretmeninden öğrenciyeye iletilmesi sürecinde yaygın bir araç olarak kullanılan *Urcûze fi't-Tıbb* adlı eserinden başka, *Urcûze fi Tedbiri's-Şıbha fi Fuşûli's-Senetü'l-Erba'a*, *Urcûze fi Vasâya et-Tıbbiyye*, *Urcûze fi Mucerrebât fi't-Tıbb*, *Urcûze fi Ma'rifeti't-Tenneffus ve'n-Nabze*, *Urcûze fi't-Teşrih* adlı eserlerini de urcûze biçiminde sunmuştur (12,14). Urcûze yeni nazım şekillerinin doğmasına zemin hazırlamış, mesnevi de bunlardan birisi olmuştur (11).

Benzer şekilde, öğrenmenin kolaylaştırılabilmesi için tıbbi bir eserin nazma çekilmesi tarihsel süreçte Türk tıbbında da görülen uygulamalardan birisi olmuştur. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun öğrencisi Muhyiddin Mehî Hacı Paşa'nın *Teshil* isimli eserini nazma çekmiştir (15,16). Hekim Nidâ'î'nin de *Menâfi'ü'n-Nâs* adlı eserini *Durr-i Manzûm* adıyla yine kendisinin nazma çektiği bilinmektedir (17). Larendeli Derviş Siyâhî'nin *Mecmû'atü't-Tıbb* adlı manzum eseri de tıp tarihimizin bilinen manzum eser örneklerinden birisidir (18). Ahmedi'nin *Tervihü'l-Ervâh*'ı da tıp tarihimizin erken dönem yazılmış eserlerindedir (19). *Tervihü'l-Ervâh*'ın adı geçen bu manzum eserlerden daha önce kaleme alınmış olması nedeniyle tıp tarihimiz açısından oldukça önemli ve seçkin bir eser olduğunu söylemek olanaklı görünmektedir.

Ahmedi'nin *Tervihü'l-Ervâh*'ının "yaşlıların tedbiri" üzerine başlıklı bölümünün içerdiği bilgilerin dönemin tıbbi literatürü içerisinde değerlendirilebilmesi için, adı geçen eserin öncesi ve sonrasında kaleme alınmış "erken dönem Türkçe tıp yazmaları" başlığı altında değerlendirilen eserlerde yer alan "yaşlılar" ya da "yaşlılıkla" ilgili bölümlerin kısaca gözden geçirilmesinde yarar bulunmaktadır.

Anadolu'da kaleme alınmış ilk Türkçe tıp eseri olarak kabul edilen Hekim Bereket'in *Tuhfe-i Mübarizî* (20,21) adlı eserinin "ikinci ta'lim"inin "üçüncü faşıl kişinin yaşını bildirür" adlı bölümünde yaşlılıkla ilgili olarak şu açıklamayı yaptığı görülmektedir: "amma çocalık yaşı almışdan tâ ömrün sonına deginür bu yaş aşığa ötmeklik yaşıdır ve kuvvet dahı günden güne za'if olur bu yaşuñ mizacı şovukdur yaşıdır (22)."

İshâk bin Murâd'ın *Edviye-i Müfredde* adlı eserinde "Bu bâb *Zahire-i H'arezmsâbi*'den nakl olunmuşdur pîrlerün mizacın beyân eyler ve dahı anlaruñ tedbirin bildürür" başlığı ile bir bölüm bulunmaktadır ki, başlıktan da anlaşılacağı üzere bu bölüm İsmâ'il Cürcanî'nin *Zahire-i H'arezmsâbi* adlı eserinden yapılmış çeviridir ve başka eserlerden de eklemeler yapıldığı görülmektedir. Bu bölümde yaşlıların mizacının soğuk ve kuru olması sebebiyle, bütün tedbirlerin onu sıcak ve nemli tutucu nesnelere olması gerektiği vurgulanmaktadır. Zaruret olmadıkça kan aldırılmamak, kaygılanmaktan sakınmak, sevinmek, sıcak ve nemli tutucu tedbirlerden olan hamama girmek, ılımlı yağlar sürünmek, güzel kokular koklamak, yumuşak yataкта yatmak ve dinlenmek gerektiği verilen bilgiler arasındadır. Ayrıca sabahleyin yorulmadan, ılımlı egzersiz yapmanın, ata binmenin, biraz yayan yürümenin ve hareket etmenin yaşlılar için iyi olduğu; kötü hava, zararlı buharlar ve dumanlar ve çirkin kokulardan yaşlıların sakınması gerektiği açıklamalarından sonra, yaşlıların, yemeklerini bir defada yememeleri, az az sindirdikçe yemeleri gerektiği vurgulanmakta, eğer başarabilirlerse günde bir kez yemek yiyip başka yemek yememelerinin uygun olduğu söylenmektedir (23).

Hacı Paşa'nın *Müntahab-ı Şifa* ve *Teshil* adlı eserlerinin "evvel bahş"larının "kan almak tedbiri" başlıklı bölümlerinde altmış yaşından sonra kan almaktan sakınılması gerektiği belirtilmekte (24,25), ama *Teshil*'de yine aynı yerde Ebû Ali Sînâ'ya atıfla altmış yaşına değin gerek olduğunda, altmıştan sonra yetmiş yaşına değin yılda iki kez, yetmiş[ler] tamamlanıncaya kadar yılda bir kez kan alınması, bundan sonra da kan alınmaması önerilmektedir (25). Yine hem *Müntahab-ı Şifa*'nın hem de *Teshil*'in "evvel bahş"larının "mu'aleceler tedbiri" adlı bölümlerinde müşhil kullanma konusunda verilen bilgiler arasında çok sıcak ya da çok soğukta, çok gerekli olmadıkça müşhil verilmemesi, belki ilkyaz ya da güz zamanı verilmesinin gerektiği, ama yaşlılar ile küçük çocuklara verilmemesi gerektiği yönünde bilgi bulunmaktadır (24,25).

Tabîb İbn-i Şerîf'in *Yadigâr* adlı eserinin "on beşinci bâbı" "pîrler tedbirinde" olup, bu bölümde yaşlıların mizacının soğuk ve kuru olduğu belirtilmekte, bu nedenle yaşlıların nem ve sıcak mey-letmeleri, yaşlılık mizacını artıran soğuk ve kuru nesnelere kendilerini korumaları gerektiği vurgulanmaktadır. Yaşlıların yiyeceklerinin sıcak ve yaş olması, ölçülü biçimde hamama gitmeleri, hoş kokulu ve sıcak mizaçlı yağlar sürünmeleri, ılımlı ve iyi kokuları koklamaları, yumuşak yataқта yatmaları, ölçülü egzersiz yapıp, az az yürümeleri, devamlı sevinip gönüllerinin hoş olmaları, keder, üzüntü ve korkudan uzak durmaları kitapta bildirilen öneriler arasındadır. Yaşlıların zararlı havalardan ve buharlarla kötü kokulardan sakınmaları gerektiği; yaşlıların yemeginin az olması ve yemek sonrası hamama gitmemeleri ve yine yaşlı kişilerin zorunlu olmadıkça kan aldırılmaları kitapta vurgulanan tedbirler arasındadır (26).

Hâkim Hayrû'd-dîn'in *Hulaşatu't-tıbb* adlı eserinin "altıncı faşıl oğlan ve yigit ve kırğıl ve koca tedbirinde eydelüm" başlıklı kısmında çok kısa olarak yaşlıların mizacı ile ilgili olarak "kocaların" yani "yaşlıların" mizaçlarının çeşitli olduğu, asıl organlarının soğuk ve kuru olduğu, organların kuvvetinden bal-

gamların toplandığı, bu nedenle onların alametlerinde belli ve meydana olana bakmak gerektiği; eğer mizaç soğuk ve kuru ise, tedbirin sıcak ve yaş; eğer soğuk ve yaş ise sıcak ve kuru olması gerektiği bildirilmektedir (27).

Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Aḥmed el-Mardani'nin 823/1420 tarihli *Kitabu'l-Müntehab fi't-Tıbb* adlı eserinde de, Ḥakim Ḥayrû'd-dîn'in *Hulâşatü't-tıbb*'inde yazılanlarla çok benzer şekilde, "kocaların" yani bir başka deyişle "yaşlıların" tedbirinin de bildirildiği "Bîşinci maḳâlenüñ yidinci faşında, büyük oğlanların ve yigitlerin ve kırğılların ve kocaların tedbirin bildürelüm" başlıklı bölümde yaşlılarla ilgili çok kısa bir bilgi verildiği görülmektedir. Burada yaşlıların mizacının çeşitli olduğu, çünkü organlarının aslının soğuk ve kuru olmasına karşın boşluklarında balgamın bulunduğundan bahisle, eğer mizaç soğuk-kuru ise, gıda ve tedbirlerinin sıcak-nemli; eğer soğuk-nemli ise o zaman gıda ve bütün tedbirlerinin sıcak-kuru olması gerektiği vurgulanmaktadır (28).

Eşref bin Muḥammed'in 864/1460 tarihli *Haḳâ'inü's-Sa'adat* adlı eserinin ömrün

"pîrlik" yani "yaşlılık" dönemi ile bilgi verilen bölümünde, bu dönemde hayvani ruhun zayıf, canın gıdası olan kanın az, balgamın ise fazla olduğu, bu nedenle, yaşlı kişinin balgamı kesecek, kanı artıracak gıdalar yemesi, bir öğün gıdayı iki defada, çabuk çabuk yemesi, yumuşak döşekte uyuması, hamama girdiğinde başına ılık su dökmesi, bedenine badem yağı sürmesi, az az hareket etmesi, onu sevinecek şeyler yapması, sürekli hoş kokular koklaması önerilmekte, müşil içmekten sakınması, kan aldırması gerektiği bildirilmektedir (29).

Erken dönem Türkçe tıp yazmalarında yaşlılık ve yaşlılar üzerine yazılanların, yukarıda yer alan açıklamalarda da görüldüğü üzere, bu yazmaların da kaynakları arasında sayılabilecek olan İbn Sînâ'nın Arapça *el-Kanun fi't-Tıbb* ve İsmâ'îl Curcânî'nin Farsça *Zahîre-i Ḥârezmşahi* adlı eserlerinde yer alan görüş ve önerilerle örtüştüğü fark edilmektedir (30,31). Öte yandan *Tervîḥü'l-Ervâḥ*'ın kaynakları arasında sunulan *Ennuşec/Unnuşec* adlı eserin *Muḥtaşar-ı (Ennuşec/Unnuşec-i) Zahîre-i Ḥârezmşahi* adlı eser olabileceği bilgisi göz önüne alınırsa Aḥmedî'nin önemli esin kaynaklarından

birisinin İsmâ'îl Curcânî olduğunu söylemek mümkün görünmektedir (9).

Yazdıkları gözden geçirildiğinde Aḥmedî'nin, ilginç bir şekilde, yaşlıların mizacı konusuna değinmediği görülmektedir. Bunun nedeni belki de dönemin literatüründe yer alan eserlerde yaşlıların mizacının ne olduğu konusunda farklı bilgilerin bulunması ya da bir başka deyişle üzerinde fikir birliğinin olmasıdır. Yine Aḥmedî'nin *Tervîḥü'l-Ervâḥ*'ta verdiği bilgilerin dönemin Türkçe tıp kitaplarında yazılanlarla benzerlik gösterdiği ve döneminin humoral patoloji anlayışına dayanan tıp uygulamaları ile uyumlu olduğunu söylemek olasıdır. Özellikle yaşlılardan kan alınması ile ilgili bilgilerin, Hacı Paşa'nın *Teshîl*'inde verilen bilgilerle, yine yaşlıların güzel koku koklamaları, kuvvetli masajdan ve aşırı egzersizden kaçınmaları gibi önerilerin de *Edviye-i Müfrefe* ve *Yadigar*'da yer alan önerilerle örtüştüğü görülmektedir. *Tervîḥü'l-Ervâḥ*'ın manzum yazılış biçimiyle, belki de tıbbın öğrenimi sürecinde öğrenim kolaylığı sağlamış olduğunu söylemek olanaklı görünmektedir.

KAYNAKLAR

1. Köprülü MF. Aḥmedî. İslâm Ansiklopedisi, 1. Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1950: 216-221
2. Bursalı Mehmed Tahir Bey. Osmanlı Müellifleri, 2. Cild, Hazırlayanlar: Yavuz AF, Özen İ. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972: 10-12
3. Kut G. Aḥmedî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989: 165-167
4. Lewis GL. Ahmadî. In: Gibb HAR, Kramers JH, Lévi-Provençal E, Schacht J (eds). The Encyclopedia of Islam, New Edition, Vol. I. Leiden: E.J.Brill, 1960: 299-300
5. Şehsuvaroğlu BN. Şâir ve Hekim Ahmedî (Hayatı ve Eserleri). İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1954
6. Ergun SN. Türk Şairleri, Cilt 1. İstanbul: Zaman Basımevi, 369-384
7. Adıvar AA. Osmanlı Türklerinde İlim, 6. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000: 26
8. Şehsuvaroğlu BN, Erdemir Demirhan A, Cantay Güreşsever G. Türk Tıp Tarihi. Bursa: Taş Kitapçılık-Yayıncılık Ltd. Şti., 1984: 32-34
9. Acıduman A. Şâir ve Hekim Ahmedî'nin *Tervîḥü'l-Ervâḥ* adlı tıbbî mesnevisinde çocuklarının sağlığının korunması üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 56 (4): 218-227, 2013
10. Aḥmedî. Kitâb-ı Tervîḥ el-Ervâḥ. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No: 3595, s. 1-2, 149-150 (Ankara Millî Kütüphane 06 Mf 1994 A 653).
11. Özkılıç İ. İbn Sînâ'nın "el-Urcûze fi'l-Manṭık" risalesi (Sunum ve Metin). M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 32: 127-156, 2007.
12. Abdel-Halim RE. The role of Ibn Sina (Avicenna)'s medical poem in the transmission of medical knowledge to medieval Europe. Urol Ann 6: 1-12, 2014.
13. Yaltkaya Ş. İbni Sina'nın tıbdan bir urcuzesi. Türk Tıp Tarihi Arkivi 1: 127-144, 1935.
14. Ağırakça A: İslâm Tıp Tarihi: [Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar]. İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd. Şti., 2004: 217-218, 220.
15. Uzluk FN. Hattat olarak Sabuncuoğlu Şerefeddin. Dirim 26 (9-10): 188-195, 1951.
16. Kaya Gözlü E. Muhyiddin Meḥî'nin Müfid (Nazmü't-Teshîl) adlı eserinin Türk dili ve tıp tarihindeki yeri ve önemi. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 25: 119-136, 2009.
17. Ölker P, Direkçi B. Hekim Mehmed Nidâî'nin manzum tıp risalesi Keyf-i Kitâb-ı Nidâî. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 22: 295-305, 2009.
18. Uzluk FN. Bir Türk hekimi ve tıba dair manzum bir eseri. Türk Tıp Tarihi Arkivi 2: 45-52, 1937.

19. Süveren K, Uzel İ. İlk Türkçe tıp yazmalarına genel bir bakış. *Tıp Tarihi Araştırmaları* 2: 126-142, 1988.
20. Tekirdağ MCŞ. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde bulunan Türkçe yazmalar üzerine çalışmalar I. *Türkiyat Mecmuası*, 16:133-162, 1971.
21. Bayram M. Anadolu'da te'lif edilen ilk Türkçe eser meselesi. Selçuklu Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995). Konya: Selçuklu Üniversitesi Yayınları, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları 1996: 95-100.
22. Hekim Bereket. *Tuḥfe-i Mübārız*, Metin-Sözlük, Hazırlayan: Erdağ-Doğuer B. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013: 55.
23. İshâk bin Murâd. *Edviye-i Müfrede* (Metin-Sözlük), Hazırlayanlar: Canpolat M, Önler Z). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007: 72-76.
24. Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa). *Müntahab-ı Şifâ I*, Giriş-Metin, [Hazırlayan:] Önler Z. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990: 20-22.
25. Hacı Paşa. *Hazâ Kitâbu't-Teshîl fi't-Tıbb li-Hacı Paşa*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, No: 3575: 38b, 44b-45a [Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'ne Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından kazandırılan fotoğraf baskıları].
26. Tabîb İbn-i Şerîf. *Yâdigâr-ı 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf* (Proje Danışmanı: Altıntaş A, Editör: Sakin O, Sadeleştirme: Sakin O, Transkripsiyon: Sakin O, Okutan Y, Koçer D, Yıldız M). İstanbul: Yerküre Kitaplığı, 2003: 72-73, 203-204.
27. Hâkîm Ḥayrû'd-dîn. *Hulâsatü't-tıbb*. Konya: İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, No: 12030: 17-18.
28. Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî. *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb* (823/1420): İnceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım, [Hazırlayan:] Bayat AH. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2005: 94-95.
29. Eşref bin Muhammed. *Hazâ'inü's-Saâ'dât* 1460 (H. 864), Hazırlayan: Şehsuvaroğlu BN. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1961: 24
30. Aciduman A, İlgili Ö. İbn Sinâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eserinde "geriatri" ile ilgili bölümler. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 2010; 63: 41-47
31. Aciduman A, İlgili Ö, Şems Ş. İsmâ'îl Cürçânî'nin *Zabire-i Ḥ'arezşâbi* adlı ünlü eserinin XVI. yüzyıl Türkçe çevirisi *Kânûnu'l-İlac ve Şifâ'u'l-Emrâz li-Küllü Mizâc*'da "geriatri" ve "gerontoloji" ile ilgili bölümler. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 2014; 67: 99-108, 2014.